

Tomasz Wicherkiewicz, prof. UAM dr hab.

Zakład Polityki Językowej i Badań nad Mniejszościami Instytutu Orientalistyki
Wydziału Neofilologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ul. Grunwaldzka 6, 60-780 POZNAŃ
wicher@amu.edu.pl

RECENZJA W PRZEWODZIE DOKTORSKIM
mgra PIOTRA SZATKOWSKIEGO

rozprawy p.t.

Relacje potomków przedwojennych mieszkańców Mazur jako zanikające świadectwo dawnego polsko-niemieckiego pogranicza. Perspektywa socjolingwistyczna

Mgr Piotr Szatkowski przedstawił w postępowaniu o nadanie stopnia doktora pracę w języku polskim poświęconą *Relacjom potomków przedwojennych mieszkańców Mazur jako zanikającemu świadectwu dawnego polsko-niemieckiego pogranicza*, przedstawionym i omówionym z punktu widzenia wskazanego bezpośrednio w podtytule: *Perspektywa socjolingwistyczna*.

W treści recenzji przyjmę strukturę wg zasad przedstawionych mi w zleceniu recenzji:

1. Prezentowanie podstawowych danych o osobie recenzowanej

Przewód i rozprawa doktorską mgra Piotra Szatkowskiego stanowią zwieńczenie jego studiów doktoranckich w Instytucie Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, a dokładniej programu interdyscyplinarnych doktoranckich studiów humanistycznych: *Pogranicza, mniejszości, migracje w perspektywie socjolingwistycznej*. W trakcie ich trwania – w 2020 r. - Doktorant uzyskał również grant w ramach programu NCN PRELUDIUM-19 o zbliżonym do rozprawy tytule: *Mazurzy – zanikające świadectwo językowej przeszłości polsko-niemieckiego pogranicza. Współczesne praktyki językowe potomków rodzimej ludności Mazur*. Jak sam pisze, studia i grant „umożliwiły dotarcie do różnych grup potomków Mazurów. Wówczas też zrozumiał[em], że zarówno naukowo, jak i

w próbie przywracania godności potomkom ludności rdzennej regionu konieczne jest nie tylko spojrzenie przez pryzmat gwar mazurskich, rewitalizacji i stopnia ich zaniku, ale przede wszystkim odkrywając zależności między kilkoma kodami językowymi: literackim niemieckim i polskim oraz kodami pełniącymi funkcję dialektów czy gwar: dolnoniemieckim i mazurskim a wieloma rysami tożsamościowymi”. Druga część tej wypowiedzi nawiązuje bezpośrednio do innej – bardzo istotnej z punktu widzenia metodologii i etyki społecznych badań terenowych – części rozprawy dotyczącej *Pozycjonowania jako zwielokrotnionej szansy i wyzwania – między nauką a aktywizmem; między społecznością mniejszościową a ogólnopolską większością*, w której Autor rzetelnie ujawnia swoją złożoną pozycję i „pochodzenie (...) oraz silnie ukonstytuowana mazurska tożsamość etniczna były jednak niewątpliwie kluczem do pozyskania zaufania części rozmówców. Mogli tym sposobem rozpoznać przynajmniej częściowo moje pozycjonowanie «wewnątrz» społeczności i zrozumienie skomplikowanych losów rodzin mazurskich, co, jak miemam, zmniejszyło obawy rozmówców o wykorzystanie pozyskanych informacji w celu ośmieszenia czy stygmatyzacji (...)”. Do zasadności i znaczenia tak zaznaczonych uwag Autora powrócę jeszcze w dalszym toku recenzji...

2. Ocena merytoryczna pracy osoby recenzowanej

Opierając się na stwierdzeniu samego Autora, celem rozprawy i poprzedzających ją badań miało być „poszerzenie wiedzy o biograficznych kontekstach użycia (...) kodów językowych (...): literacki[ego] niemiecki[ego] i polski[ego] oraz kod[ów] pełniący[ch] funkcję dialektów czy gwar: dolnoniemiecki[ego] i mazurski[ego], (...) jak również uzyskanie nowej wiedzy o ich współczesnym użyciu, z uwzględnieniem proporcji i domen, w których dany kod występuje; [a] także nad zagadnieniem ideologii i postaw językowych, narracji w sporze o etnolingwistyczną przynależność ludności Mazur oraz procesów rewitalizacyjnych na Mazurach obejmujących etnolekt mazurski.

O ile po lekturze całej recenzowanej rozprawy stwierdzić można, że te nadrzędne cele zostały spełnione, co więcej - w niektórych wątkach z nawiązką, o tyle dyskursywno-terminologiczną wątpliwość już u początku tejże lektury wzbudziło tak kategoryczne zaszeregowanie dolnoniemieckiego i mazurskiego, jako „kodów pełniących funkcję dialektów czy gwar”. Tak dojrzałe i z godnym docenienia umiarem taksonomicznym bowiem toczona naukowa opowieść o mazurszczyźnie [i w mniejszym stopniu o dolnoniemczyźnie] u samego jej początku zostaje naznaczona niedookreślonym terminem, którego quasifunkcjonalna interpretacja

(zapewne z podtytułowej perspektywy socjolingwistycznej, ale nie jest to wcale jasne) towarzyszy czytelnikowi już przez resztę tak cennej materiałowo i poznawczo rozprawy.

a. Trafność podjętej problematyki badawczej i jej oryginalność

Podjęta w projekcie u podstaw recenzowanej pracy problematyka badawcza jest bez wątplenia oryginalna i nowatorska. Pomimo pozornej mnogości przedmiotowych opracowań bardziej lub mniej naukowych (przy czym te „mniej naukowe” to równie cenne poznawczo publikacje prasowe, literackie i popularno-naukowe), brak było od wielu lat opracowania podejmującego całościowo kwestię tożsamości Mazurów w obliczu zachodzących współcześnie wśród tej społeczności procesów etnicznych, językowych i przede wszystkim socjolingwistycznych. Rozprawa mgra P. Szatkowskiego odpowiada – można rzec - holistycznie na wiele pytań tych procesów dotyczących.

b. Uzyskane rezultaty i ich znaczenie dla nauki i praktyki

Jak się wydaje, rozprawa osiągnęła większość stawianych sobie przez jej Autora celów, aczkolwiek nie stanowią one – podobnie ja sama praca (o czym szerzej dalej) – całkowicie spójnej całości. Tu omówię je zatem po kolei:

- Największa objętościowo jej część (170 stron z 366) poświęcona została opisowi i analizie rozmaitych źródeł głównie historycznych, socjologicznych, kulturologicznych, antropologicznych, dialektologicznych, prasowych i literackich poświęconych autochtonicznej ludności Mazur i Mazurom w ujęciu terytorialnym – to wynik mrówczej zaiste pracy Autora, który, jak się zdaje, sięgnął do wszystkich dostępnych materiałów dokumentujących lub odnoszących się do tych aspektów przeszłości i teraźniejszości Mazur i Mazurów. Niestety, nie zostały one przedstawione w sposób, który można uznać za najbardziej optymalny do praktycznej możliwości prześledzenia, czy to z naukowej perspektywy np. recenzenta, czy też z perspektywy czytelnika zainteresowanego tymi zagadnieniami z mniej akademickiej perspektywy. Podział części 2 (*Mazury i ludność autochtoniczna Mazur w perspektywie społecznej, historycznej i tożsamościowo-językowej*) na działy i podrozdziały nie zawsze odpowiada kompletności ich treści; treści te bowiem przeplatają się ze sobą przez całość tego rozdziału, dość sporo jest achroniczności (tzn. rzuca się brak ciągłości chronologicznej = następstwa

czasowego opisywanych i analizowanych faktów), zagadnienia się przeplatają i powtarzają w takim stopniu, że czytającemu łatwo o częste wrażenie, że o tym już czytał, o tym była już mowa. Przy takiej zapętlonej niejako strukturze ogromną pomoc mógłby stanowić indeks pojęć, zagadnień, osób, toposów – jednak niestety nie ma nawet jego śladu w pracy.

Do walorów tej części pracy zaliczam również niezwykle bogatą bibliografię

- Najcenniejszą z punktu widzenia dokumentacji ginących odmian językowych (gdziekolwiek Autor stosuje w znaczeniu „odmiany językowej” pojęcie *lektu*, jednak bez podania rozumienia przez siebie tego terminu) jest bez wątpienia zebranie, opublikowanie i analiza biografii językowych (nawet jeśli niekompletnych we wszystkich zapewne przypadkach), które Autor określa jako „biograficzne konteksty użycia kodów językowych”. Tę część, zatytułowaną *Praktyki, biografie, ideologie i postawy językowe; rola poszczególnych kodów językowych w życiu potomków ludności autochtonicznej*, i zajmującą 100 z 366 stron - ocenić należy zdecydowanie wysoko z perspektywy właśnie dokumentacyjnej, gdyż podjęta została w bardzo krytycznym dla mazurskiej poliglosji etapie jej – jak się zdaje – ostatecznego zaniku, oraz wyodrębnionych i omówionych ideologii i postaw językowych, jak też „narracji w sporze o etnolingwistyczną przynależność ludności Mazur”. Wydaje się, że wartość obu powyższych pierwszorzędnych części pracy wzrosłaby, gdyby Autorowi udało je się ściślej ze sobą powiązać. Fragmenty bowiem biografii językowych nie są prawie w ogóle formalnie, narracyjnie, czy odnośnikowo powiązane z częścią pierwszą, źródłoznawczą - ale to zagadnienie o charakterze metodologicznym.
- Rozdział, który opisuje *Działania na rzecz rewitalizacji etnolekt mazurskiego* (str. 313-320), należałoby umieścić chyba zupełnie osobno, gdyż stanowić mógłby albo odrębny artykuł naukowy, albo – w przypadku recenzowanej pracy – jej swego rodzaju *post scriptum*, o odróżnialnych walorach informacyjno-naukowych.
- Jest i część dialektologiczno-lingwistyczna, nazwana *Wyborem zwrotów i leksemów niefunkcjonujących we współczesnej polszczyźnie ogólnej (germanizmów, mazuryzmów, regionalizmów i archaizmów) wynotowanych dzięki kontaktom z potomkami ludności przedwojennej Mazur*. Tu recenzent ma wątpliwość, czy ta 9-stronicowa lista form wyrazowych (określonych jako *leksemy lub frazy*) powinna

stanowić w ogóle część omawianej pracy, która wszakże nie ma charakteru opisowego językoznawczego opracowania mazurszczyzny. Zamieszczenie jej jednak, nawet jeśli dyskusyjne, nie obniża wszakże wartości całej rozprawy.

c. Poprawność formalno-językowa, stylistyczna i interpunkcyjna

Ogólne wrażenie czytającego jest bardzo dobre – język rozprawy jest poprawny pod względem formalnym i interpunkcyjnym, także stosowana w większości stylistyka, aczkolwiek zdarzają się niewielkie niekonsekwencje w stosowaniu np. czasów gramatycznych w narracji, czy pojawiające się nieliczne anglicyzmy/germanizmy (np. „konsonanty” zamiast „spółgłosek”). Wątpliwości nie budzi akademicki poziom całości tekstu, choć zdarzają się niepotrzebne (zdaniem recenzenta) kolokwializmy (np. „w tym miejscu pozwolę sobie”, „karnawał Solidarności”), jak i składniowo-logiczne niejasności (np. „podobnie do procesów germanizacyjnych [tu niepotrzebnie przecinek] odbywał się proces zmiany językowej po drugiej wojnie światowej”).

Powtórzę jednak: ogólne wrażenia formalno-językowe czytającego są w większości bardzo pozytywne.

3. Ocena metodologiczna pracy osoby recenzowanej

a. Dobór literatury, umiejętność wykorzystania źródeł

O ile uznania wymaga skala kompetentnego zaznajomienia się Autora z wcześniej wymienionymi materiałami źródłowymi, jak też o ile zostały one wyczerpująco przedstawione w liczącej ponad 450 pozycji *Bibliografii*, o tyle niezrozumiale anachroniczny i nieprzyjazny dla użytkowników pozostaje system zastosowanego zapisu bibliograficznego. Pozycje w *Bibliografii* zostały bowiem ponumerowane, co sugerować mogłoby możliwość zastosowania tej numeracji w odniesieniach bibliograficznych. Jednak nie - odniesienia bibliograficzne w znakomitej większości to powtórzenia w przypisach dolnych tych samych opisów bibliograficznych z końcowego rozdziału pracy, a do tego nie brak tak nieznośnych w sprawnym korzystaniu z tekstu odnośników „ibidem”, „op.cit.”.

Innym istotnym brakiem formalnym jest wspomniany już brak indeksu/-ów, który/-e ułatwił(y)by korzystanie z bardzo splątanych miejscami tekstu rozprawy.

b. Poprawność formułowania problemów i hipotez badawczych (założeń badawczych)

Część dokumentacyjno-socjolingwistyczna natomiast zbudowana została wokół bardzo celnie skonstruowanych siedmiu hipotez badawczych na podstawie dotychczasowych doświadczeń Autora i jego kontaktów z Mazurami. Czego brak jednak, to powrót do owych hipotez przy omówieniach wywiadów z mazurskimi rozmówcami, by wśród nich wskazać relewantne dlań fragmenty wypowiedzi / biografii językowych oraz/lub w podsumowaniu całej rozprawy, by pokazać, że były one w istocie prawdziwe / poprawne.

Niektóre z zagadnień i kierunków badawczych, o których wspomina Autor w części źródłoznawczej zostały – jak się wydaje – potraktowane jedynie jako powierzchowne odnośniki; tu dwa konkretne przykłady:

* pisząc o procesie zmiany językowej, Autor powołuje się szczerkowo na twórcę tego terminu („Language shift” J. Fishmana) wiążąc go w przypisie z utrzymywaniem języka oraz odwracaniem zmiany językowej, w tekście zaś czyniąc jedynie powierzchowne spostrzeżenie o „procesie zmiany społecznej, której wynikiem było ustanowienie niemieckiego językiem dominującym w regionie” (s. 123) – przy czym wiadomo z lektury rozprawy, iż Autor byłby w stanie szczegółowo i spójnie zarówno powiązać te fragmenty, jak i szczegółowo wytłumaczyć np. właśnie w kategoriach fishmanowskich – nawet jeśli krytycznie się doń odnosząc;

* pisząc o kontakcie językowym w regionie (s. 124), Autor wspomina zdawkowo, iż „zagadnieniem tym obszernie zajmował się Janusz Siatkowski”. Aż chciałoby się poznać tę obszerność nieco bardziej szczegółowo, w przypisie jednak pojawia się zaledwie jedna pozycja (co prawda to tom podsumowujący badania J. Siatkowskiego) z lakonicznie podanymi numerami stron.

c. Trafność doboru metod i narzędzi badawczych, umiejętność ich zastosowania

Najistotniejsze dwa zagadnienia warte omówienia w tym aspekcie zostały bardzo jasno i poprawnie wskazane i przedyskutowane przez samego Autora rozprawy.

Przy omawianiu w części źródłoznawczej dostępnych materiałów rozmaitych rodzajów i dyscyplin podstawowymi wytycznymi metodologiczno-narzędziowymi były pytania sformułowane przez Autora następująco:

„1) Jak należy definiować „autochtoniczność ludności Mazur”?

2) Jak powinno się ustalić granice Mazur?”.

Pozwoliły one na wstępne wyznaczenie zakresów tematycznych przedstawionych w założeniu

przekrojowo w spisie podrozdziałów tej części i także następnie omawianych. Tu ma się jednak wrażenie, że Autora przerosło bogactwo informacji faktograficznych, których dostarczanie i omawianie przybrało postać wspomnianego już achronicznie powtarzającego się splątania wątków i toposów, dat i okresów, stereotypów i motywów.

Pracę w takim gąszczu splecionych faktów, omówień i interpretacji mógł(y)by ułatwić porządnie przygotowany/-e indeks/-y, ale o tym już jako recenzent wspominam gdzie indziej. Trudna dla czytelnika forma podania nie przekreśla jednak ogromnej wartości naukowej odnalezionych i tak szczegółowo krytycznie przedstawionych źródeł wiedzy o Mazurach, ich historii, geograficznym zasięgu Mazur i znaczeniu czynników fizjogeograficznych, kulturze mazurskiej, wariantowości językowej, ale i o literaturze i prasie mazurskiej i o Mazurach, ich (narracji literackiej i dyskursu prasowego) roli w dyskursie tożsamościowym, ideologiczno-językowym (a przez to i glottopolitycznym), wpływach polskich i niemieckich, zmianach ludnościowych, a na koniec i o próbach rewitalizacyjnych wobec etnolektu mazurskiego.

Bardzo cennym, jak już wspomniano, elementem rozprawy są dobrze udokumentowane fragmenty biografii językowych mazurskich rozmówców Autora rozprawy. Tło metodologiczne tych wywiadów zostało wystarczająco kompletnie przedstawione, ich widoczny z rezultatów przebieg wydaje się potwierdzać poprawność przyjętych metodologii. Na podkreślenie zasługuje zachowanie i świadome stosowanie procedur zgodnych z wymogami etycznymi w odniesieniu do badań socjolingwistycznych w terenie oraz w pełni opisane pozycjonowanie Autora rozprawy w społeczności(ach) mazurskiej/-ich. Co budzi jednak pewien niepokój, brak w rozprawie jednoznacznego odniesienia co do spełnienia przez Badacza postanowień i wymogów *Regulaminu działania Komisji do spraw etyki badań naukowych w Instytucie Slawistyki Polskiej Akademii Nauk*; wg https://fs.siteor.com/ispan/files/regulaminy/2018.07.31_-_IS_PAN_-_Regulamin_Komisji_ds._Etyki_BN_-_ver._FIN.pdf wszak "Do zadań Komisji należy opiniowanie projektów badań naukowych w IS PAN, w których planuje się oddziaływanie na ludzi, pod względem ich zgodności z zasadami i wartościami etycznymi".

Odczuwalne są jeszcze dwa braki formalne (oprócz wielokroć wspomnianego braku indeksu/-ów):

- brak listy konsultantów=rozmówców – w postaci zakodowanych sylwetek,
- brak zestawienia zastosowanych skrótów (na str. 322 jest jedynie akapit zawierający oznaczenia lokalizacji i inne skróty zastosowane w *Wyborze zwrotów i leksemów niefunkcjonujących we współczesnej polszczyźnie ogólnej (germanizmów, mazuryzmów,*

regionalizmów i archaizmów) wynotowanych dzięki kontaktom z potomkami ludności przedwojennej Mazur.

d. Prawidłowość układu pracy i struktury podziału treści

Układ pracy i struktura podziału treści jest z założenia przejrzysta, spójna i przekonująca. Jednak w praktyce – jak wielokroć w niniejszej recenzji wspominam – achronicznie w poszczególnych częściach powtarzające się splątanie wątków i toposów, dat i okresów, stereotypów i motywów odczuwalnie tę prawidłowość i łatwość czytania oraz podążania za narracją Autora tekstu zakłóca.

O czym również w innych miejscach tej recenzji wspomniano, żal poznawczy budzi brak wyraźn(iejsz)ego powiązania ze sobą dwóch głównych części tej rozprawy, a mianowicie przedstawienia procesów społecznych, historycznych, tożsamościowych i językowych z analizami dokumentowanych biografii, ideologii, postaw i praktyk językowych konkretnych przedstawicieli społeczności mazurskiej.

Na pozytywne wyróżnienie zasługuje mnogość zebranych z dostępnych źródeł danych statystycznych dotyczących ludności Mazur(skiej) – jednak niedosyt budzi brak jej spójnego przedstawienia w sposób i w miejscu łatwo dostępny(m) dla czytelnika (są one rozrzucone).

e. Uwagi i propozycje

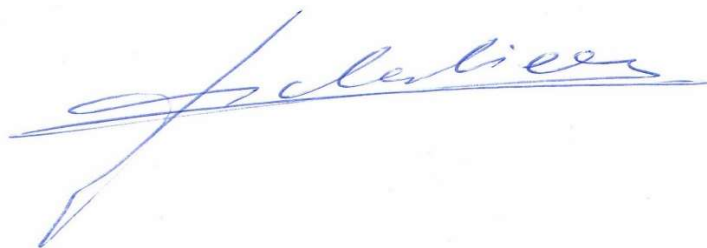
W świetle wszystkich wymienionych wyżej uwag i opinii krytycznych, najważniejszą propozycją w wypadku planowanej publikacji rozprawy jest w opinii recenzenta jej przebudowa, tak aby bardziej powiązane ze sobą zostały część opisowo-źródłowa oraz materiałowo-socjolingwistyczna.

4. Wniosek końcowy

Pomimo przedstawionych w powyższej recenzji uwag pod kątem przede wszystkim metodologicznej struktury rozprawy mgra Piotra Szatkowskiego, a biorąc pod uwagę innowacyjne podejście do nowatorsko przedstawionego tematu tytułowego, różnorodność zastosowanych metod badawczych oraz bardzo dobry poziom merytoryczny, oceniam ją wysoko jako opracowanie oryginalne oraz wartościowe naukowo, podkreślając zwłaszcza jej szczególne znaczenie dokumentacyjne.

Stwierdzam zatem, że dysertacja mgra Piotra Szatkowskiego spełnia ustawowe wymogi stawiane rozprawom doktorskim i może stanowić podstawę do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Poznań, dnia 19 października 2023 r.

Tomasz Wicherkiewicz
profesor UAM
ul. Arnikowa 18, 61-680 Poznań, PL
tel. (+48) 606635571
wicher@amu.edu.pl